

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛУПШО Світлана Єгорівна

УДК 159. 923:159. 922:316. 612: 159. 98

**ТИПОЛОГІЯ ЖИТТЄВИХ ВЗАЄМОДІЙ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ
З ДОСВІДОМ ДИТЯЧИХ ПСИХОТРАВМ У СІМ'Ї**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Гуманітарному інституті Національного авіаційного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Помиткіна Любов Віталіївна,
Національний авіаційний університет,
Гуманітарний інститут,
професор кафедри авіаційної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Ставицька Світлана Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій,
завідувач кафедри соціальної психології та психотерапії;

кандидат психологічних наук, доцент
Вербицька Людмила Федорівна,
Київський національний торговельно-економічний
університет,
доцент кафедри психології.

Захист відбудеться 28 квітня 2015 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «__» березня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради.....Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах інтенсивних суспільних перетворень, характерних для сучасного етапу розвитку нашої держави, у психологічній науці актуалізувалася проблема вивчення інтегральної характеристики дорослої особистості – системи життєвих взаємодій, яка відображає її світоглядні позиції та специфіку суб'єктної активності, спрямованої на їх практичну реалізацію – наповнення смыслом конкретних дій і вчинків.

У філософсько-антропологічних і психологічних дослідженнях життєві взаємодії розглядаються як структурні елементи життєвого шляху особистості (М.М. Бахтін, М.К.Мамардашвілі, С.Л. Рубінштейн та ін.), як форма її існування у просторі й часі життя, процес і, водночас, продукт життєтворення (К.О. Абульханова-Славська, Т.М. Березіна, Н.Ю. Григоровська). Вчені підкреслюють їх суб'єктивно-оцінювальний та свідомо-вибірковий характер (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, А.Ф. Лазурський та ін.), провідну роль суб'єкта у їх побудові (Б.С. Братусь, Ф.Є. Василюк, Д.О. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, О.Б. Старовойтенко та ін.), вплив на їх формування досвіду взаємин у батьківській сім'ї (Л.С.Виготський, В.М. М'ясищев, Р. Яноф-Бульман та ін.). Вчені виявили, що негативний, зокрема, психотравмуючий досвід сімейних взаємин призводить до численних порушень життєвих взаємодій особистості: в дорослому віці вона має схильність до віктимізації та відтворенні у власній сім'ї загального стилю, або окремих елементів взаємин, що травмували її у дитинстві (Л.Ф. Верстелле, С.В. Ільїна, І.М. Тимофєєва та ін.). Отже, негативні соціальні наслідки дитячих психотравм у сім'ї надають зазначеній проблемі гостроти та соціальної значущості.

Однак, слід зауважити, що, вивчаючи їх вплив на розвиток особистості, більшість дослідників акцентують увагу на наявності в неї патологічної симптоматики (Е.М. Кінард, О.Д. Кошелева, О.С. Сермягіна, О.Т. Соколова та ін.). Обмеженням такого підходу є фокусування уваги дослідників лише на окремих проявах психосоціального неблагополуччя особистості, проте цілісна система її життєвих взаємодій залишається не дослідженою. Відсутніми є й наукові дослідження, у яких було б проведено порівняння певних характеристик життєвих взаємодій дорослих людей з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї, що знижує ефективність надання їм психологічної допомоги.

Актуальність, соціальна значущість і недостатній рівень розробки даної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Типологія життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Окремі аспекти дослідження були підпорядковані вирішенню завдань держбюджетної науково-дослідницької теми кафедри авіаційної психології Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету м. Києва «Психологічна парадигма забезпечення ефективності сучасного професіонала в умовах підвищених ризиків та навантажень» (державний реєстраційний номер № 28/12.02. 06), розробку якої завершено у 2012 році. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (13.10.2010 р., протокол № 1) і узгоджена у Раді з координації наукових досліджень НАПН у галузі педагогіки і психології в Україні (26.03.2013 р., протокол № 3).

Мета дослідження: теоретичне та експериментальне вивчення специфіки життєвих взаємодій дорослої особистості з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї, обґрунтування й визначення типології життєвих взаємодій зазначеної категорії осіб, розробка та експериментальна апробація програми корекційно-реабілітаційної діяльності, спрямованої на підвищення їх конструктивності у дорослої особистості.

Об'єкт дослідження: життєві взаємодії дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї.

Предмет дослідження: типологія життєвих взаємодій дорослих людей з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї.

Гіпотеза дослідження: досвід дитячих сімейних психотравм призводить до травматичної трансформації життєвих взаємодій, яка проявляється у деформації їх світоглядної основи, порушеннях їх динаміки та якості. Зміст трансформативних процесів зумовлюється специфікою пережитої психотравми, тому життєві взаємодії дорослої особистості з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї можуть мати як схожість (типові характеристики), так і відмінності за своїми ключовими компонентами, що створює умови для побудови їх типології. Типологія життєвих взаємодій складатиме базу для реалізації диференційованого підходу до їх корекції, що сприятиме підвищенню їх конструктивного потенціалу.

Відповідно до мети та гіпотези сформульовано такі **завдання**:

1. Розкрити психологічний зміст поняття «життєві взаємодії»; проаналізувати наукові уявлення щодо впливу дитячих сімейних психотравм на життєтворення дорослої особистості та побудову нею своїх життєвих взаємодій.

2. Теоретико-методологічно обґрунтувати визначення типології і методик емпіричного дослідження життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї; методично забезпечити його проведення.

3. Емпірично дослідити психотравмуючий досвід та специфіку життєвих взаємодій дорослих людей, які пережили у дитинстві різні види сімейних психотравм; здійснити порівняльний аналіз кількісних та якісних показників ключових компонентів їх життєвих взаємодій, визначити їх типологію.

4. Обґрунтувати, розробити та експериментально апробувати програму корекційно-реабілітаційної діяльності зі зниження негативного впливу дитячих сімейних психотравм на життєві взаємодії особистості та актуалізації їх конструктивного потенціалу.

У дослідженні використано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, інтерпретація, теоретичне моделювання; *емпіричні* – відкрите спостереження, анкетування, тестування, діалогічний та наративний методи, метод експерименту; *статистичні* – для виявлення розподілення ознак – метод Колмогорова-Смірнова (критерій λ); для виявлення відмінностей між групами – методи Крускала-Уоллеса (непараметричний критерій H), Манна-Уїтні (непараметричний критерій U), Ст'юдента (Т-критерій), кутового перетворення Фішера (критерій ϕ); для виявлення зв'язків між змінними – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

У дослідженні використано комплекс **діагностичних методик**: для вивчення *психотравмуючого досвіду* особистості – «Анкета душевного болю» (авт. А. Шнейдман, адапт. О.М. Моховікова), експериментально-діагностична

авторська «Ретроспективно-аналітична анкета»; для вивчення *світоглядного компонента* її життєвих взаємодій – «Шкала базових переконань» (авт. Р. Янофф-Бульман, адапт. О.О. Кравцової), «Методика граничних смислів» (авт. Д.О. Леонтьєв) та «Ціннісні орієнтації особистості» (авт. М. Рокич, адапт. О.О. Гоштаутаса, О.О. Семенова, В.О. Ядова); для вивчення їх *динамічного компонента* – «Тест життєстійкості» (авт. С. Мадді, модиф. Д.О. Леонтьєва, К.О. Рассказової) та «Методика граничних смислів» (авт. Д.О. Леонтьєв); для вивчення *якісного компонента* – «Загальна емоційна спрямованість особистості» (авт. Б.І. Додонов) та «Шкала суб'єктивної оцінки рівня задоволеності якістю життя» (авт. Р. Еліот, адапт. і валідиз. Н.Є. Водопьянової).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося в умовах психологічного консультування, емпіричні дані накопичувалися поступово.

На етапі констатувального експерименту загальна вибірка складала 140 осіб (75 чоловіків, 65 жінок), робота з ними мала *індивідуальний характер*. У процесі роботи загальну вибірку було поділено на три групи за *видом* пережитої психотравми: *групу 1* склали дорослі люди з досвідом дитячих психотравм втрати одного з батьків в результаті його смерті (далі – ПТ ВТ); *групу 2* – з досвідом дитячих психотравм деструктивних батьківських взаємин (далі – ПТ ДБВ); *групу 3* – з досвідом дитячих психотравм аутодеструктивної (суїцидальної) батьківської поведінки (далі – ПТ А/ДБП). Під час формування вибірки було враховано також *вікові критерії*: а) вік людини на момент звернення (від 25 до 35 років – вік ранньої та середньої дорослості); б) вік отримання досвіду психотравми (до 11 років, що відповідає дитячому віку за класифікаціями І. Кона, В. Квіна, Г. Крайга).

На етапі формувального експерименту вибірка складала 60 осіб (33 чоловіка, 27 жінок), робота мала *груповий характер*. Всього у дослідженні взяли участь 200 осіб.

Наукова новизна та теоретичне значення роботи полягає у тому, що *вперше*:

– здійснено теоретичне й емпіричне дослідження життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї; визначено суб'єктивну і об'єктивну області їх структури та структурні компоненти (світоглядний, динамічний, якісний); обґрунтовано типологію життєвих взаємодій, визначено та операціоналізовано критерії їх типізації (етичний вимір світоглядних позицій суб'єкта, ступінь його залученості у власне життя, рухливість та конструктивність взаємодій), розроблено інструментальну типологічну модель життєвих взаємодій, яка дозволяє визначати їх тип і типологічні особливості у дорослої особистості; емпірично вивчено вплив досвіду дитячої психотравми на побудову нею своїх життєвих взаємодій (досліджено їх специфіку, зумовлену *видом* пережитої психотравми); визначено типологію (тип і типологічні особливості) життєвих взаємодій: у *дорослої особистості з досвідом дитячої психотравми втрати одного з батьків* – *етично-орієнтований тип*, який характеризується розвиненою системою етичних світоглядних позицій, динамічністю та конструктивністю взаємодій; у *особистості з досвідом дитячої психотравми деструктивних батьківських взаємин* – *етично-дефіцитарний тип*, який характеризується дефіцитом етичних цінностей, слабкою залученістю суб'єкта у власне життя, слабкою рухливістю та неконструктивним характером взаємодій; у *особистості з досвідом дитячої*

психотравми аутодеструктивної батьківської поведінки – анетично-орієнтований тип, який характеризується відсутністю у її світоглядній системі етичних цінностей, підозрілим та ворожим ставленням до світу з тенденцією до відчуження від нього, порушенням динаміки життєвих взаємодій з тенденцією до їх стагнації, неконструктивністю (деструктивністю) їх проявів; обґрунтовано, розроблено та апробовано програму корекційно-реабілітаційної діяльності, спрямовану на зниження негативного впливу дитячих сімейних психотравм на життєві взаємодії дорослої особистості та актуалізацію їх конструктивного потенціалу.

- *розширено та поглиблено* психологічний зміст поняття «життєві взаємодії»; наукові уявлення щодо впливу на їх побудову дитячих сімейних психотравм; систему психологічних уявлень про корекційно-реабілітаційну роботу з зазначеною категорією клієнтів;

- *набули подальшого розвитку* загальнотеоретичні положення про розвиток та травматичну трансформацію життєвих взаємодій дорослої особистості.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати, зокрема, визначена типологія життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї можуть бути використані у консультативній, корекційній і реабілітаційній роботі з зазначеною категорією клієнтів та у процесі навчальної підготовки студентів – майбутніх фахівців у галузі психології і соціальної роботи. Практично значущими є також презентовані у дослідженні інструментальна типологічна модель життєвих взаємодій та розроблена процедура типологічного аналізу емпіричних даних – з їх допомогою психологи-практики зможуть визначати тип і типологічні особливості життєвих взаємодій дорослої особистості з будь-якою проблематикою (незалежно від специфіки її життєвого досвіду), що дасть змогу оптимізувати психологічну роботу з нею.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні та експериментальні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на VIII Міжнародному симпозіумі «Психологічні проблеми смислу життя і акме» (Москва, 2013, www.pirau.ru); III Міжнародній науково-практичній конференції „Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014); I і III Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Київ, 2006, 2008); VII і VIII Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (Київ, 2006, 2007); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Екстремальна та авіаційна психологія у контексті технологічних досягнень інформаційної доби» (Київ, 2012).

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес Національного авіаційного університету м. Києва (довідка від 24.10.14), Інституту екології, економіки і права м. Києва (довідка №48 від 20.03.2013), Інститут післядипломного навчання НАУ (довідка від 25.09.2013), діяльність навчально-тренувального центру Національної авіакомпанії Узбекистану (довідка від 10.10.2014).

Публікації. Результати дослідження відображені у 15 *одноосібних* публікаціях, серед яких 5 статей у вітчизняних фахових виданнях, 1 – у зарубіжному фаховому виданні, 7 – у матеріалах конференцій та інших виданнях, 1 навчальний посібник, 1 методичне видання (практикум).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (254 найменування, з них 32 – іноземними мовами), 20 додатків на 69 сторінках. Дисертація викладена на 272 сторінках (з них основного тексту 203 сторінки), містить 47 таблиць та 16 рисунків на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** визначено та обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету та завдання, об'єкт, предмет, вказано методи, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні основи дослідження життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї»* – здійснено аналіз проблеми життєвих взаємодій особистості в філософсько-психологічних концепціях, розкрито психологічний зміст поняття «життєві взаємодії», визначено їх структуру і структурні компоненти (світоглядний, динамічний і якісний), висвітлено специфіку сімейних психотравм та їх вплив на побудову дорослою особистістю своїх життєвих взаємодій, обґрунтовано типологію життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї.

У філософсько-антропологічних концепціях М.М. Бахтіна, М.К. Мамардашвілі, С.Л. Рубінштейна, С.Л. Франка проблема побудови особистістю своїх життєвих взаємодій розглядається у контексті розгортання її життєвого шляху як процесу безперервного життєтворення через «розшифровування» нею життєвих смислів та втілення останніх у власні дії і вчинки. У відповідності до основних положень концепції взаємодій особистості, висунутої А.Ф. Лазурським та обґрунтованої В.М. М'ясищевим, життєві взаємодії розглядаються як її психологічне ядро, сформоване у процесі інтеріоризації нею досвіду взаємин із значущими людьми (перш за все, батьками) в умовах соціального оточення. У духовно-ціннісній концепції розвитку особистості Т.О. Флоренської проблема побудови життєвих взаємодій розглядається через призму етичного виміру світоглядних позицій особистості і її здатності до екзистенціального вибору. Дослідниця акцентує увагу на перманентному конфлікті між духовно-екзистенціальним і емпіричним «Я» й наголошує, що головною умовою конструктивного розвитку життєвих взаємодій особистості є вирішення цього конфлікту на користь духовного-екзистенціального «Я».

У екзистенціально-діяльнісній концепції розвитку особистості Д.О. Леонтьєва ґрунтовно досліджено роль механізмів смислоутворення у побудові її життєвих взаємодій, які, на думку вченого, являють собою унікальну смислотворчу реальність, первинну по відношенню до характеристик суб'єкта, що формуються у процесі їх реалізації. К.О. Абульханова-Славська та Т.М. Березіна, автори часо-просторової концепції організації суб'єктом життєвого шляху, стверджують, що життєві взаємодії мають як ціннісно-смыслову (просторову), так і часову архітектуру, що дозволяє вважати їх формою організації простору та часу життя особистості. Така побудова, на думку цих науковців, визначає їх статично-динамічний характер: статика зумовлюється відносною стабільністю світоглядних

позицій суб'єкта, стійким характером їх пріоритетних тем (дім, сім'я, робота, друзі); динаміка – його активністю, спрямованою на покращення життєвих взаємодій.

У філософсько-етичній концепції розвитку особистості Б.С. Братуся життєві взаємодії розглядаються як її ключова якісна характеристика. На думку вченого, вони можуть бути якісними («вірно побудованими», конструктивними), або неякісними («невірно побудованими», неконструктивними). Відповідно, розвиток людини може бути «нормальним», або «аномальним».

О.Б. Старовойтенко, автор онтопсихологічної концепції життєвих взаємодій, вважає умовою їх конструктивного розвитку результативний момент суб'єктної діяльності, який дозволяє особистості вирішувати життєві протиріччя (її специфіку вчена визначає за допомогою понять «життєва дія» та «життєвий рух взаємодій»).

Отже, теоретичний аналіз філософсько-антропологічних та психологічних концепцій дав змогу визначити *життєві взаємодії особистості як її інтегральну характеристику, що відображає індивідуально-цілісну систему її світоглядних позицій і специфіку їх практичної реалізації; вони мають свідомо-вибірковий, суб'єктивно-оцінювальний, статично-динамічний характер, темпоральну й смислову динаміку та характеризуються якісною своєрідністю*. Порушення життєвих взаємодій особистості дослідники пов'язують із проблемами її розвитку на початкових етапах онтогенезу через психічну травматизацію у системі значущих, зокрема, сімейних взаємин (Б.Г. Ананьєв, В.М. М'ясищев).

Психічна травматизація дитини у сім'ї досліджувалася зарубіжними (Д. Віннікотом, Е.Г. Ейдемільером, Н. Пезешкіаном, А. Фрейд, Р. Яноф-Бульман та ін.) і радянськими (Л.Ф. Верстелле, С.В. Ільїна, О.С. Сермягіна, О.Т. Соколова, О.І. Тащева І.М. Тимофєєва та ін.) вченими, які довели, що травматизуючі сімейні взаємодії призводять до накопичення і хроніфікації негативних переживань та блокування значущих потреб дитини, що актуалізує процеси травматичної трансформації її життєвих взаємодій. Здійснення аналізу результатів досліджень цілого ряду вчених з питань впливу дитячих психотравм на розвиток дорослої особистості дало нам змогу припустити, що специфіка її життєвих взаємодій зумовлюється особливостями пережитої психотравми і проявляється у деформації їх світоглядної основи, порушеннях їх динаміки та якості.

Для практичної перевірки цього припущення було побудовано концептуальну модель-схему процесу їх травматичної трансформації під впливом досвіду дитячих психотравм у сім'ї та теоретико-методологічно обґрунтовано типологію життєвих взаємодій дорослої особистості, що має такий досвід. Основу типології склали концептуальні положення типізації, розроблені К. Юнгом, наукові ідеї О.Б. Старовойтенко щодо вибору критеріїв типологізації життєвих взаємодій, наукові ідеї О.О. Бодальова, Б.С. Братуся, С.Л. Рубінштейна, Т.О. Флоренської та ін. про етичний вимір світоглядних позицій як фундаментальну основу життєвих взаємодій особистості, наукові уявлення Б.С. Братуся, Ф.Є. Василюка, В.О. Татенко про визначальну роль суб'єкта у їх побудові та якісному перетворенні.

Спираючись на ідеї цих вчених, ми побудували *інструментальну типологічну модель життєвих взаємодій*. У якості критеріїв типізації було обрано найважливіші характеристики їх структурних компонентів (світоглядного, динамічного, якісного), а саме: *етичний вимір світоглядних позицій особистості*,

ступінь її залученості у власне життя, рухливість та конструктивність взаємодій. Це дозволило нам визначити змістове навантаження типології життєвих взаємодій: за типоутворювальним критерієм («етичний вимір світоглядних позицій») вони розподілилися на три типи (етично-орієнтований, етично-дефіцитарний, анетично-орієнтований), кожен з яких за вторинними критеріальними ознаками (суб'єктною залученістю, рухливістю, конструктивністю) створив по три підтипи, зумовлені ступенем їх вираження (у підтипі 1 – максимальні величини прояву ознаки; у підтипі 2 – середні; у підтипі 3 – мінімальні). Розробка моделі потребувала операціоналізації типологічних критеріїв та емпіричної перевірки.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження специфіки життєвих взаємодій та визначення їх типології у дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї» – представлено методологічне обґрунтування, методичне забезпечення та результати емпіричного вивчення специфіки психотравмуючого досвіду й життєвих взаємодій досліджуваних, результати порівняльного та типологічного аналізу отриманих емпіричних даних; презентовано типологію їх життєвих взаємодій.

Методологічну основу дослідження склали концептуальні положення антропології екзистенціального аналізу А. Ленгле, наукові уявлення про структуру, динаміку та якість життєвих взаємодій особистості Б.С. Братуся, Ф.Є. Василюка, Д.О. Леонтьєва, В.М. М'ясищева, С.Л. Рубінштейна, О.Б. Старовойтенко.

Ретроспективне вивчення психотравмуючого досвіду та специфіки життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм втрати одного з батьків показало, що дитячі переживання досліджуваних досягали максимальних величин душевного болю (8-9 балів за дев'ятибальною шкалою О. Шнейдмана). Вони переживали розгубленість, самотність, страждання, тугу, тривогу, провину, фрустрацію потреби в усвідомленні того, що трапилося, були констатовані ознаки синдрому «зруйнованого дому».

Вивчення світоглядного компонента їх життєвих взаємодій показало, що майже всі кількісні показники базових переконань досліджуваних відповідають нормі (нормативний інтервал – від 2-х до 4-х балів), а деякі навіть перевищують її (показник переконання у доброті світу (4,01 балів), доброті людей (3,99 балів), справедливості світу (2,36 балів), його осмисленості (2,98 балів), цінності власного «Я» (3,73 балів), довіри до світу (4,00 балів). Отримані дані свідчать про позитивне ставлення досліджуваних до світу, що підтверджується і результатами вивчення їх пріоритетних цінностей (серед них домінують цінності гармонійних соціальних взаємин, пізнання, продуктивного життя). Якісний аналіз пріоритетних цінностей досліджуваних довів, що їх позитивне ставлення до світу має й негативний ефект, адже заради інших вони готові поступитися власними інтересами. Їх переконання у власній відповідальності за життя, здоров'я, дії та вчинки близьких призводить до надмірного залучення у значущі взаємини, розчарування та емоційного виснаження.

Вивчення динамічного компонента життєвих взаємодій досліджуваних засвідчило, що вони достатньою мірою залучені до власного життя (показник залученості відповідає нормі – 34,91 бала; нормативний інтервал $37,64 \pm 8,08$), здатні до здійснення оптимального контролю над ним (показник контролю відповідає нормі – 28,50 балів; нормативний інтервал $29,17 \pm 8,43$), однак, поряд з тим, мають страх невизначеності та нових ситуацій. Дослідження смислової динаміки їх

життєвих взаємодій довело, що процес смислоутворювання забезпечується в них відносною рівновагою смислоутворювальних категорій, які відповідають нормі (рефлексивність – 12,17%, негативність – 9,58%, децентрація – 11,42% при нормі $10,0 \pm 2,0\%$). Це дає змогу стверджувати, що саме таке поєднання показників зумовлює просоціальний за вектором спрямованості, життєтворчий та життєстійкий характер суб'єктної активності носіїв цієї категорії психотравм.

За результатами вивчення *якісного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних з'ясовано, що вони задоволені їх якістю у модусах особистісних досягнень, професійних відносин, взаємодій з близькими людьми, внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Засвідчено, що серед типових переживань в них домінують такі, що мають соціально-психологічну природу: серед «приємних» це – співчуття іншим людям, радість від спілкування з ними, задоволення, коли вдалося зробити щось добре для них; серед «неприємних» – страх самотності, надмірна тривога за життя й здоров'я близьких. Виявлені переживання вказують на значущі області їх життєвих взаємодій та пояснюють притаманні їм високі показники екзистенціального стресу.

Ретроспективне вивчення психотравмуючого досвіду та специфіки життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм деструктивних батьківських взаємин показало, що душевний біль досліджуваних досягав 8 балів за дев'ятибальною шкалою О. Шнейдмана. За змістом це переживання самотності, безсилля, сорому та відчаю, зумовлені неможливістю вплинути на ситуацію, та переживання фрустрації екзистенціальних потреб (у захисті власного психологічного простору, в любові та емоційній підтримці).

Вивчення *світоглядного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних показало, що майже всі показники їх базових переконань не досягають норми ($N = 2-4$ бали). Їм притаманне полярне розподілення шкальних показників, більшість з яких розташовуються у зоні низьких значень (у доброті світу (1,77 балів), доброті інших людей (1,50 балів), у справедливості світу (1,59 балів), цінності власного «Я» (1,74 бали). Лише два показники: захисного контролю (4,83 бали) та самоконтролю (5,02 бали) – у зоні високих. Це свідчить про те, що основою їх взаємодій зі світом є низький рівень довіри до нього, підозрілість, відчуття небезпеки і хаотичності світу, що визначає специфіку їх суб'єктної активності, яка має виключно захисний характер. Вивчення пріоритетних цінностей дало змогу визначити, що для 61,10% з них пріоритетною є цінність впевненості у собі, для 52,80% – щасливого сімейного життя, для 40,20% – свободи. Визначені цінності вказують на дефіцитарний характер побудови ними життєвих взаємодій та відображають намагання подолати батьківську «долю» у власних сімейних та партнерських взаєминах.

Вивчення *динамічного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних засвідчило їх слабку динаміку (це відображається дуже низькими показниками їх залучення до життя (16,90 балів при нормі $37,64 \pm 8,08$), оптимального контролю (16,80 балів при нормі $29,17 \pm 8,43$), смислової динаміки (надмірно високими показниками смислоутворювальних категорій рефлексивності (21,01%) і негативності (22,81%) та дуже низькими показниками категорій децентрації (1,64%) при нормі $10,0 \pm 2,0\%$). На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що їх суб'єктна активність обмежується вимогами життєвої необхідності і мотивується намаганням уникнути ситуацій невизначеності, які б могли завдати ще більшої

шкоди їх самооцінці та іміджу. Надмірна зосередженість на власних психологічних проблемах заважає їм відчутти цінність іншої людини, цінність взаємин із нею, призводячи до гальмування соціальної активності і відчуження від життя.

Вивчення *якісного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних засвідчило, що вони відчують незадоволеність якістю своїх життєвих взаємодій у модусі внутрішніх та зовнішніх ресурсів, взаємодій із близькими, особистісних і професійних досягнень, ставлення до життя. Серед типових переживань в них переважають негативні: роздратування через власне безсилля, розчарування та незадоволеність собою і світом, внутрішня спустошеність, емоційна байдужість, «безпричинна» туга. Домінування негативних емоцій призводить до психологічного виснаження, що заважає їм впливати на стан та якість своїх життєвих взаємодій.

Ретроспективне вивчення психотравмуючого досвіду та специфіки життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки показало, що дитячі переживання досліджуваних характеризувалися найвищим ступенем душевного болю (за дев'ятибальною шкалою О. Шнейдмана – до 9 балів). Його зміст склали переживання самотності, сорому, відчаю, злості та ненависті до себе та інших. Серед заблокованих потреб домінувала потреба в захисті свого психологічного простору, усвідомленні того, що відбувається, уникненні сорому та приниження, отриманні любові та емоційної підтримки з боку близьких.

За результатами вивчення *світоглядного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних було виявлено відсутність в них довіри до світу та до людей, вороже ставлення до них, надмірний рівень захисного контролю, який поєднується з низькими показниками ставлення до себе. Дещо парадоксальним, на нашу думку, виявилось поєднання зазначених показників з показниками справедливості світу (вони відповідають нормі). На нашу думку, воно відображає область внутрішнього (світоглядного) конфлікту досліджуваних та намагання осмислити його через призму власної провини й помилок. Ми вважаємо, що глибина цього конфлікту зумовлюється відсутністю в них етичних цінностей (цінності іншої людини, продуктивного життя, пізнання, творчості). Це призводить до відчуження від світу, втрати смислової основи життя та актуалізації аутодеструктивних тенденцій.

За результатами вивчення *динамічного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних виявлено, що їх залученість до власного життя є дуже низькою, вони страждають від вольового та мотиваційного дефіциту, мають порушення смислової динаміки взаємодій (дефіцит смислоутворювальних категорій децентрації (5,78%) поєднується в них з надмірною кількістю категорій негативності (13,53%) і рефлексивності (16,46%) при $N=10,0\pm2,0\%$). Це також вказує на ціннісно-смислову природу мотиваційних та вольових порушень суб'єктної активності досліджуваних.

Вивчення *якісного компонента їх життєвих взаємодій* дало змогу виявити гостре незадоволення ними майже у всіх модусах: досліджувані низько оцінюють якість особистісних, інтимних та професійних взаємодій, страждають від екзистенціального стресу та дефіциту ресурсів його подолання. Це відображається у типових для них переживаннях, серед яких домінують туга, відчай, переживання власної малоцінності, неприязні та ворожості до людей, непотрібності нікому,

відчуження від усього світу. Вище наведене вказує на переживання досліджуваними екзистенціальної пустоти та високий ризик аутодеструктивної поведінки.

Порівняльний аналіз кількісних та якісних показників, які відображають специфіку життєвих взаємодій дорослої особистості з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї. За допомогою статистичного методу Манна-Уїтні (непараметричного критерію U) були виявлені значущі відмінності між показниками *світоглядного компонента* життєвих взаємодій досліджуваних з досвідом психотравми втрати одного з батьків (група 1) і психотравми деструктивних батьківських взаємин (група 2), а саме: за показником доброти світу (середні показники рангів відповідно за кожною з груп – 90,15/36,67; $p \leq 0,01$), доброти людей (90,43/36,53; $p \leq 0,01$), справедливості світу (82,67/40,42; $p \leq 0,01$), цінності власного «Я» (90,03/36,74; $p \leq 0,01$), захисного контролю (18,50/72,50; $p \leq 0,01$). Отримані дані вказують на те, що головними характеристиками життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом психотравми втрати є довіра і позитивне ставлення до світу та людей, прийняття світу в його протиріччях, переживання цінності життя. Натомість, доросла особистість з досвідом психотравми деструктивних батьківських взаємин ставиться до світу з недовірою, сприймає його як небезпечний та несправедливий, відчуває відчуження та намагається захиститися від нього.

Значущі відмінності виявлені і між показниками *світоглядного компонента життєвих взаємодій* досліджуваних з досвідом дитячих психотравм втрати одного з батьків (група 1) і психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки (група 3): за показником доброти світу (середні показники рангів відповідно за кожною з груп – 50,49/16,52; $p \leq 0,01$), доброти людей (50,50/16,50; $p \leq 0,01$), цінності власного «Я» (50,70/16,54; $p \leq 0,01$), захисного контролю (26,54/43,45; $p \leq 0,01$), самоконтролю (50,26/16,77; $p \leq 0,01$). З'ясовано, що між дорослими з досвідом психотравм деструктивних батьківських взаємин і психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки відсутні відмінності за показниками доброти світу та людей – в обох групах вони дуже низькі. Це дає змогу стверджувати, що персоніфіковані дитячі психотравми мають найбільш руйнівний вплив на життєві взаємодії особистості.

За допомогою методу кутового перетворення Фішера (критерія ϕ) були виявлені значущі відмінності ($p \leq 0,01$) за показниками вибору досліджуваними пріоритетних термінальних цінностей (відсоток осіб з досвідом психотравми втрати, які обрали у якості пріоритетних цінностей смислове наповнення життя, пізнання, щастя інших, є значуще більшим, ніж відсоток осіб з досвідом інших психотравм).

За допомогою методу Манна-Уїтні виявлено значущі відмінності за показниками *динамічного компонента* життєвих взаємодій: суб'єктної залученості до життя (сер. ранги осіб з досвідом ПТ ВТ і ПТ ДБВ – 90,17/36,67; ПТ ВТ і ПТ А/ДБП – 50,07/16,98; $p \leq 0,01$) та оптимального контролю (сер. ранги осіб з досвідом ПТ ВТ і ПТ ДБВ – 44,33/59,58; $p \leq 0,02$; з досвідом ПТ ВТ і ПТ А/ДБП – 30,11/39,44; $p \leq 0,05$). У осіб з досвідом ПТ ВТ вони знаходяться у зоні нормативних значень; з досвідом ПТ ДБВ і ПТ А/ДБП – у зоні низьких, що вказує на їх відчуження від життя та від себе (відмінності між групами відсутні). Наступним етапом дослідження стало проведення *типологічного аналізу* отриманих даних (емпіричні показники світоглядного, динамічного та якісного компонентів життєвих взаємодій досліджуваних аналізувалися на предмет їх відповідності визначеним на етапі

моделювання типологічним критеріям). За його результатами визначено *типологію життєвих взаємодій* особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї (рис. 1).

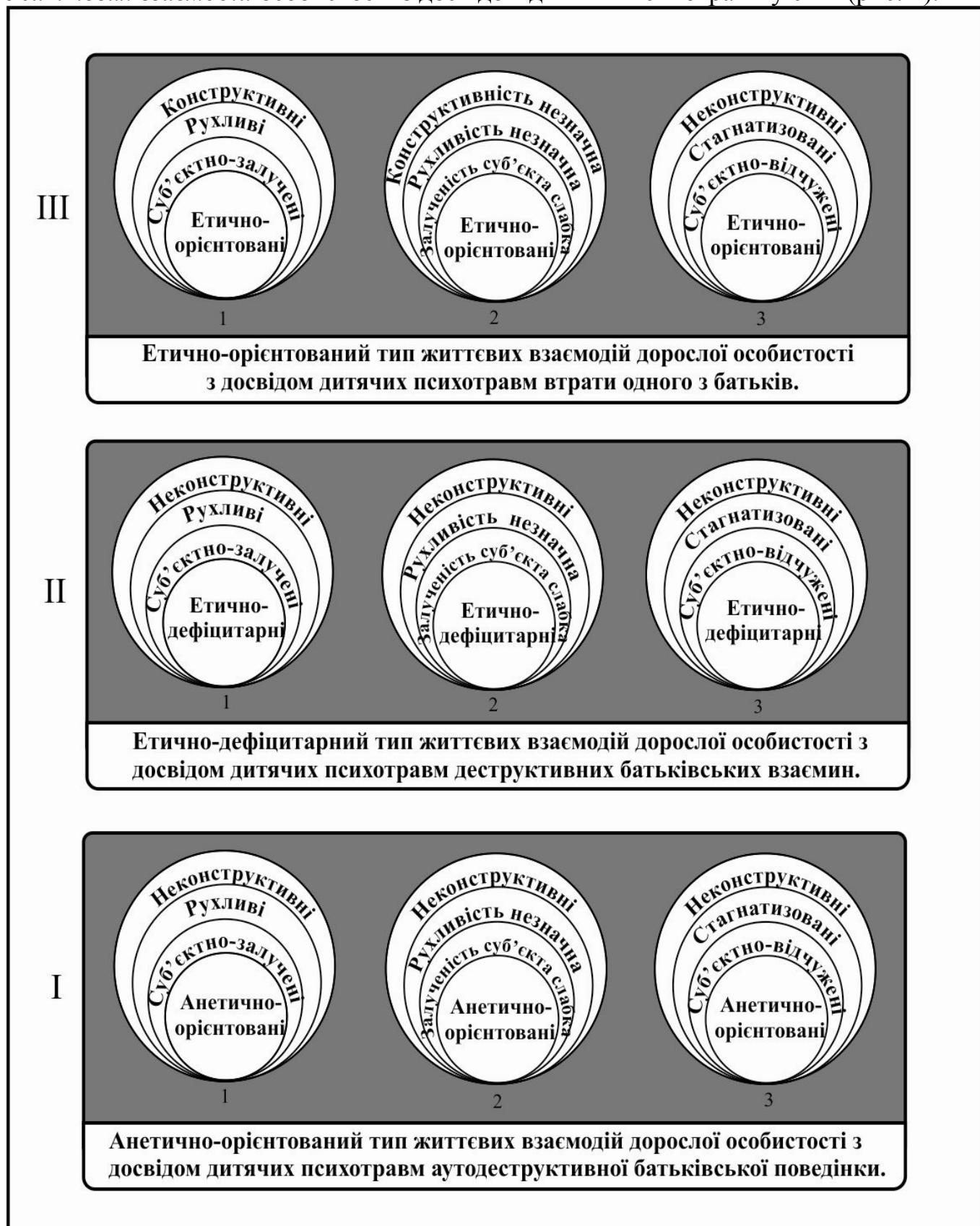

Рис. 1. Типологія життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї.

Умовні позначення типів і підтипів життєвих взаємодій: I-1 – «анетично-орієнтовані рухливі взаємодії»; I-2 – «анетично-орієнтовані малорухливі взаємодії»; I-3 – «анетично-орієнтовані стагнатизовані взаємодії»; II-2 – «етично-дефіцитарні рухливі взаємодії»;

«етично-дефіцитарні малорухливі взаємодії»; II-3 – «етично-дефіцитарні стагнатизовані взаємодії»; III-1 – «етично-орієнтовані рухливі життєві взаємодії»; III-2 – «етично-орієнтовані малорухливі життєві взаємодії»; III-3 – «етично-орієнтовані стагнатизовані життєві взаємодії».

Життєві взаємодії дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм втрати одного з батьків визначені як взаємодії етично-орієнтованого типу (тип III на рис. 1). Життєві взаємодії 72,0 % досліджуваних характеризуються як суб'єктно-залучені, рухливі, конструктивні; вони віднесені до підтипу «етично-орієнтовані рухливі життєві взаємодії» (III-1 на рис.1); життєві взаємодії 28,0% характеризуються слабким залученням суб'єкта до власного життя, слабкою рухливістю з тенденцією до стагнації і, відповідно, слабкою конструктивністю – їх віднесено до підтипу «етично-орієнтовані малорухливі взаємодії» (III-2 на рис.1).

Життєві взаємодії переважної більшості (92,0%) дорослих людей з досвідом дитячих психотравм деструктивних батьківських взаємин визначені як взаємодії етично-дефіцитарного типу (тип II на рис. 1): 7% з них визначені як суб'єктно-залучені, рухливі, неконструктивні і віднесені до підтипу «етично-дефіцитарні рухливі взаємодії» (II-1 на рис. 1); 75% – характеризуються слабкою залученістю суб'єкта до власного життя, незначною рухливістю і неконструктивністю, й тому їх віднесено до підтипу «етично-дефіцитарні малорухливі взаємодії» (II-2 на рис. 1); 10% – є суб'єктно-відчуженими, стагнатизованими, неконструктивними (підтип «етично-дефіцитарні стагнатизовані взаємодії» – II-3 на рис. 1).

Життєві взаємодії переважної більшості (84%) досліджуваних з досвідом дитячих психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки визначені як взаємодії анетично-орієнтованого типу (тип I на рис. 1). З них 24,8% характеризуються достатньо високою суб'єктною залученістю та рухливістю, але, через анетичну орієнтованість, – неконструктивністю; їх віднесено до підтипу «анетично-орієнтовані рухливі взаємодії» (I-1 на рис. 1); 37,2% характеризуються слабкою залученістю до них суб'єкта, слабкою рухливістю та неконструктивним характером – їх віднесено до підтипу «анетично-орієнтовані малорухливі взаємодії» (I-2 на рис. 1); 22% характеризуються суб'єктною відчуженістю, стагнатизованістю, неконструктивністю – їх віднесено до підтипу «анетично-орієнтовані стагнатизовані взаємодії» (I-3 на рис. 1). Отже, результати емпіричного дослідження засвідчили, що життєві взаємодії дорослих людей з певним досвідом дитячих психотравм у сім'ї мають схожість (типові ознаки) та відмінності (типологічні особливості) за ключовими характеристиками світоглядного, динамічного та якісного компонентів взаємодій. Було доведено, що характерні для досліджуваних психологічні проблеми є результатом травматичної трансформації їх життєвих взаємодій через порушення процесів інтеграції досвіду травми у цілісний простір життєвого досвіду. Визначено, що найбільш деструктивний вплив на життєві взаємодії особистості мають пролонговані персоніфіковані дитячі психотравми. Вище наведене зумовило необхідність розробки корекційно-реабілітаційної програми, спрямованої на зниження негативного впливу дитячих психотравм на життєві взаємодії особистості.

У третьому розділі – «Актуалізація конструктивного потенціалу життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих сімейних психотравм у корекційно-реабілітаційній діяльності» представлено обґрунтування, зміст та результати експериментальної апробації програми корекційно-реабілітаційної

діяльності зі зниження негативного впливу дитячих сімейних психотравм на життєві взаємодії дорослої особистості та актуалізації їх конструктивного потенціалу. Методологічну основу програми склали принципи мнемотерапії В.В. Нуркової, екзистенціальної терапії А. Ленгле та Е.В. Дорцен, ключові положення концепції життєтворчості Л.В. Сохань і Д.О. Леонтьєва. Програма складалася з двох модулів (корекційного і реабілітаційного), які реалізовувалися поетапно. *На першому етапі* робота мала *корекційний характер*, спрямований на зниження негативного впливу психотравми на життєві взаємодії особистості (30 год.); *на другому етапі* – *реабілітаційний*, спрямований на актуалізацію її екзистенціальних ресурсів (14 год.). Корекційна робота проводилася у *груповому* форматі за чотирма напрямками: корекція психотравмуючого досвіду, світоглядного, динамічного та якісного компонентів життєвих взаємодій. *Корекція психотравмуючого досвіду* мала спільний для всіх досліджуваних характер: здійснювався аналіз особливостей його репрезентації у їх автобіографічній пам'яті (методи нарративу та арттерапії), вирішувалося завдання актуалізації ресурсного потенціалу автобіографічної пам'яті (методи мнемотерапії В.В. Нуркової, позитивної психотерапії Н. Пезешкіана).

Корекція світоглядного компонента життєвих взаємодій осіб з досвідом психотравм втрати одного з батьків була спрямована на зменшення надмірної відповідальності за близьких людей; у осіб з досвідом психотравм деструктивних батьківських взаємин – на корекцію етичної дефіцитарності світоглядних позицій та зниження тенденції до містифікації власного життя; у осіб з досвідом психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки – на корекцію ворожого ставлення до світу та відновлення відчуття власної суб'єктності. Використовувалися методи нарративу (відбувалося створення та творча переробка нарративів «Історія мого життя», «Батьківський дім» тощо), арттерапії (малювання на задану тему та за метафорами життєвого шляху), когнітивної регресії О.В. Ємельянової (відбувався пошук ресурсів подолання складних ситуацій у власному минулому).

Корекція динамічного компонента життєвих взаємодій у осіб з досвідом психотравм втрати одного з батьків була спрямована на відновлення балансу їх суб'єктної активності і розвиток вміння делегувати надмірну відповідальність; у осіб з досвідом психотравм деструктивних батьківських взаємин – на підвищення їх залученості у життя, відновлення балансу між відповідальністю і провиною, зниження надмірної рефлексивності; з досвідом аутодеструктивної батьківської поведінки – на гуманізацію суб'єктної активності (створення та творча переробка автобіографічних казок; аналіз сімейних концепцій за методом С. Крипнера; робота з п'ятисходишковою моделлю корекції за методом Н. Пезешкіана тощо).

Корекція якісного компонента життєвих взаємодій була спрямована на підвищення рівня емоційного життя досліджуваних, розвиток у них позитивного мислення, корекцію деструктивних та аутодеструктивних установок (методи екзистенціального аналізу емоцій, спрямованої уяви, бібліотерапії (рефлексивний аналіз літературних творів), казкотерапії (за К. Фопелем). *Реабілітаційну роботу* було спрямовано на відновлення життєтворчого потенціалу досліджуваних. Після завершення формувального експерименту було проведено повторне діагностування та статистичний аналіз динаміки показників за методом Ст'юдента. Модель корекційно-реабілітаційної роботи презентовано на рис. 2.

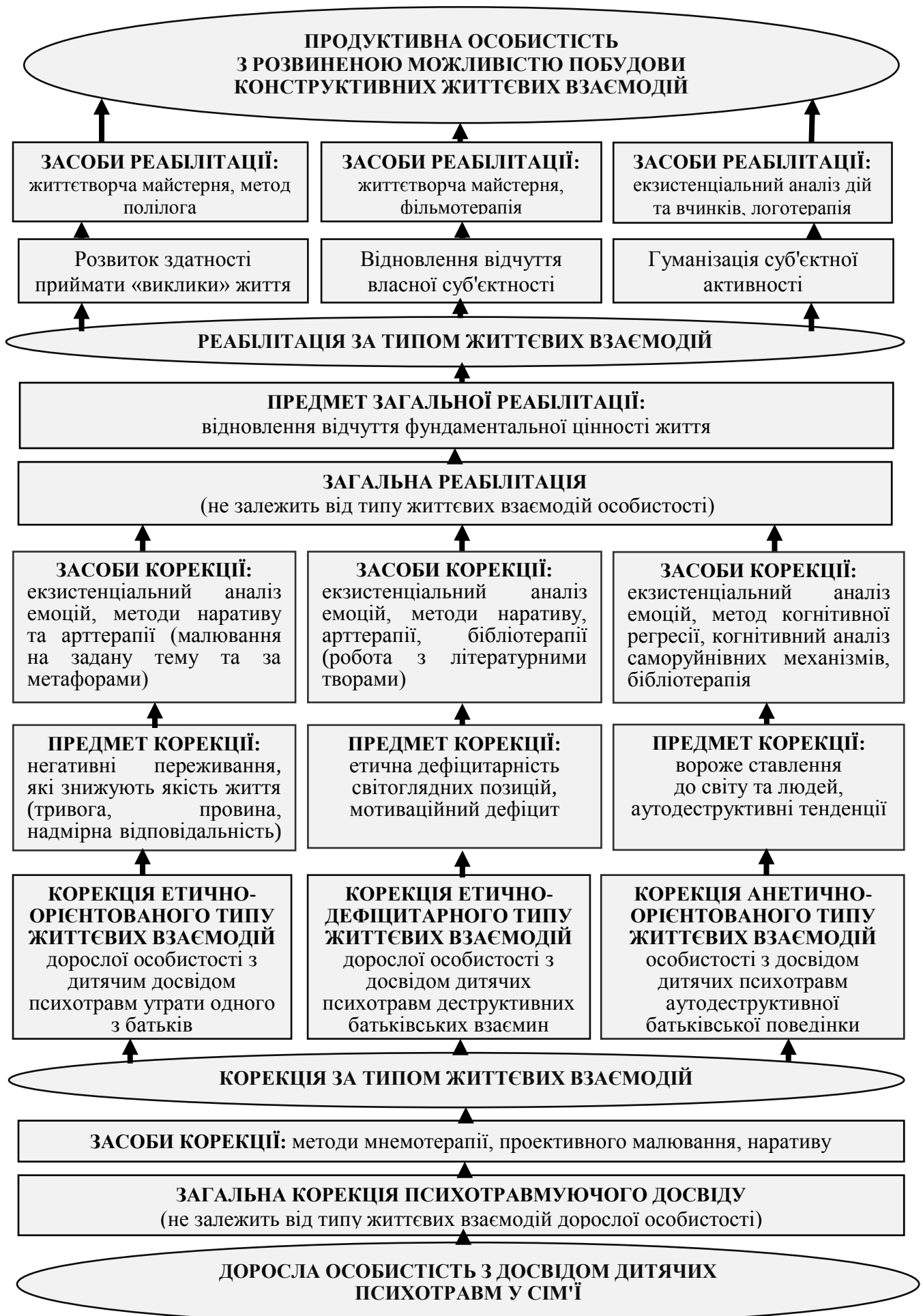

Рис. 2. Модель корекційно-реабілітаційної роботи з актуалізації конструктивного потенціалу життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї.

Експериментально доведено, що у досліджуваних з досвідом психотравм втрати одного з батьків значуще підвищився показник прийняття невизначеності (до експ. – 17,26, після – 21,20; $p \leq 0,01$). Через розвиток здатності делегувати іншим надмірну відповідальність покращився їх емоційний стан, що відобразилося в інтегральному показнику якості життя (до експ. 22,17, після 26,06; $p \leq 0,01$).

У досліджуваних з досвідом психотравм деструктивних батьківських взаємин покращилися показники світоглядного компонента життєвих взаємодій: знизилися до норми (8-16 балів) показники захисного контролю (до експ. – 18,73, після – 8,80) та самоконтролю (до експ. – 20,00, після – 11,73; $p \leq 0,01$); підвищилися до норми показники доброти світу (до експ. – 6,93, після – 9,66; $p \leq 0,01$), справедливості світу (до експ. – 6,33, після – 9,60; $p \leq 0,01$), цінності «Я» (до експ. – 7,60, після – 10,00).

У досліджуваних з досвідом аутодеструктивної батьківської поведінки значуще покращилися ($p \leq 0,01$) показники світоглядних позицій: низькі показники доброти світу, людей, цінності «Я», самоконтролю досягли середнього рівня, що вказує на актуалізацію ресурсів життєтворення (їх динаміка відображена на рис. 3).

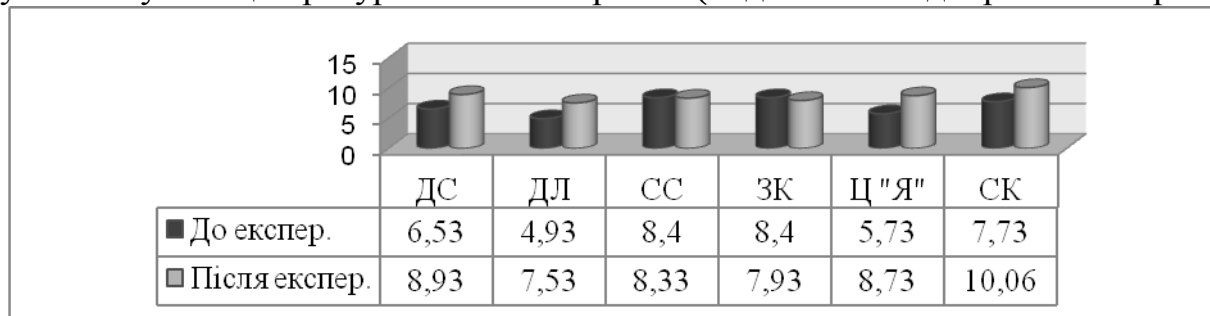

Рис. 3. Динаміка показників світоглядного компонента життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки.

Умовні позначення показників: ДС - доброта світу, ДЛ – доброта людей, СС – справедливість світу, ЗК – захисний контроль, Ц «Я» - цінність «Я», СК – самоконтроль.

Також покращилися показники динамічного і якісного компонентів життєвих взаємодій досліджуваних (їх динаміка відображена на рис. 4).

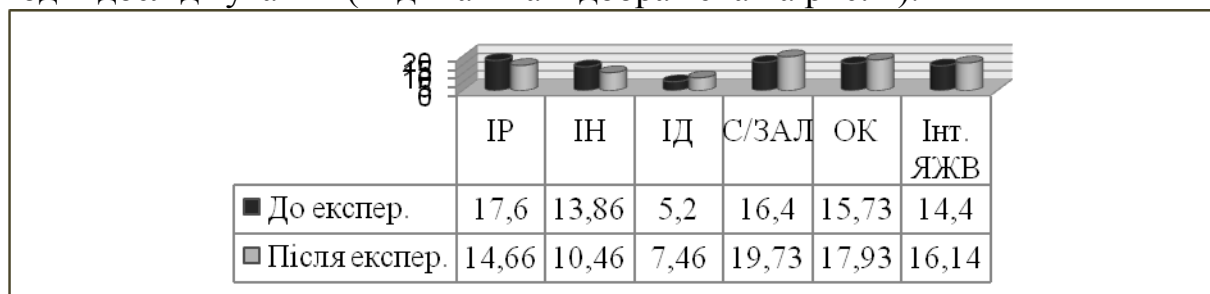

Рис. 4. Динаміка показників динамічного і якісного компонентів життєвих взаємодій особистості з досвідом психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки.

Умовні позначення: ІР – індекс рефлексивності, ІН – індекс негативності, ІД – індекс децентрації, С/ЗАЛ - суб'єктна залученість, ОК – контроль, Інт. ЯЖВ – якість життєвих взаємодій.

Після проведеної роботи у досліджуваних значно покращився емоційний стан, зменшилося відчуття власної провини та малоцінності. Недовіра та ворожість до людей змінилися на інтерес до них та зацікавленість у встановленні дружніх стосунків з ними, актуалізувалася потреба у пізнанні світу та самопізнанні. Отже, як свідчать отримані дані, корекційно-реабілітаційна робота мала позитивний ефект. Також було проведено повторне діагностування в контрольній групі й засвідчено, що покращення показників життєвих взаємодій досліджуваних не відбулося.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження типології життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї; обґрунтовано, розроблено та експериментально апробовано програму корекційно-реабілітаційної діяльності з підвищення їх конструктивності у зазначеної категорії осіб та зроблено такі висновки:

1. Життєві взаємодії є інтегральною характеристикою дорослої особистості, яка відображає індивідуально-цілісну систему її світоглядних позицій і специфіку їх практичної реалізації у її взаєминах та діяльності. Вони мають свідомо-вибірковий, суб'єктивно-оцінювальний та статично-динамічний характер, а особливості їх побудови особистістю зумовлюються специфікою її життєвого досвіду, зокрема, досвіду взаємин у батьківській сім'ї на початкових етапах онтогенезу. Наявність у досвіді особистості дитячих психотравм сімейного походження призводить до травматичної трансформації її життєвих взаємодій, яка проявляється у формуванні в неї неконструктивних світоглядних позицій, втраті відчуття власної суб'єктності та здатності впливати на стан та якість своїх взаємодій.

2. Визначення типології життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї базується на теоретико-методологічно обґрунтованій розробці їх типологічної моделі, яка являє собою психологічний інструмент їх типізації, виявлення типологічних особливостей та оцінки конструктивності. З цією метою у психологічному конструкті життєвих взаємодій виокремлено світоглядний, динамічний та якісний компоненти, на основі яких визначено та операціоналізовано типологічні критерії (етичний вимір світоглядних позицій суб'єкта, ступінь його залученості у власне життя, рухливість та конструктивність взаємодій). Здійснено змістове навантаження типологічної моделі (змодельовано три типи життєвих взаємодій: етично-орієнтований, етично-дефіцитарний, анетично-орієнтований, кожен з яких за ступенем прояву типологічних ознак створює по три підтипи); методично забезпечено емпіричне дослідження ключових компонентів життєвих взаємодій дорослої особистості, розроблено процедуру типологічного аналізу емпіричних даних.

3. Емпіричне дослідження відображає специфіку впливу дитячих сімейних психотравм на життєтворення дорослої особистості та побудову нею своїх життєвих взаємодій. Експериментально доведено, що такі психотравми супроводжуються переживанням сильного душевного болю й блокуванням екзистенціальних потреб, що призводить до актуалізації процесу травматичної трансформації життєвих взаємодій особистості. З'ясовано, що специфіка їх світоглядного компонента забезпечується здатністю особистості до етичного світосприйняття; специфіка динамічного компонента – особливостями її суб'єктної активності та здатністю до життєтворення; якісного компонента – особливостями переживання, осмислення та оцінки власного життя. Доведено, що найсильніший руйнівний вплив на побудову дорослою особистістю життєвих взаємодій мають отримані нею у дитинстві пролонговані персоніфіковані психотравми, джерелом яких є деструктивні батьківські взаємини та аутодеструктивна батьківська поведінка.

Визначення типології життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї базується на теоретичному (розробка типологічної моделі) та емпіричному (порівняльний та типологічний аналіз) підґрунті.

Життєві взаємодії дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм втрати одного з батьків визначено як взаємодії *етично-орієнтованого типу*. Вони характеризуються домінуванням у її світоглядній системі фундаментальної цінності життя, цінності іншої людини, пізнання, продуктивної діяльності, проте відрізняються за динамічними і якісними характеристиками, які створюють певні підтипи. Найбільш вираженим є підтип, який характеризується суб'єктною залученістю, рухливістю і конструктивністю взаємодій – у типології він визначений як «етично-орієнтовані рухливі життєві взаємодії»; найменш вираженим – підтип, що характеризується слабкою залученістю суб'єкта, слабкою рухливістю та незначною конструктивністю (підтип «етично-орієнтовані малорухливі взаємодії»). Можна стверджувати, що наявність у досвіді дорослої особистості дитячої психотравми втрати одного з батьків не заважає їй проявляти життєтворче ставлення до життя та будувати конструктивні життєві взаємодії, які базуються на позитивному ставленні до світу та людей. Однак, її взаємодії зі світом ускладнюються надмірною тривогою, пов'язаною із значущими взаєминами, та надмірною відповідальністю за життя й здоров'я близьких.

Життєві взаємодії дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм деструктивних батьківських взаємин визначено як взаємодії *етично-дефіцитарного типу*. Вони характеризуються дефіцитом етичних цінностей з тенденцією до набування анетичних змін, що заважає носіям цього виду психотравм сприймати інших людей через призму їх самоцінності. Їх ставлення до оточуючих характеризується недовірою й маніпулятивним характером. До типологічних особливостей життєвих взаємодій носіїв цього виду психотравм відносяться їх слабка залученість до життя, слабка рухливість та неконструктивний характер взаємодій (цей підтип визначений як «етично-дефіцитарні малорухливі взаємодії»).

Життєві взаємодії дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки визначені як взаємодії *анетично-орієнтованого типу*. Вони характеризуються відсутністю у світоглядній системі особистості етичних цінностей, підозрілим та ворожим ставленням до світу, неконструктивною суб'єктною активністю, порушенням рухливості взаємодій з тенденцією до їх стагнації (їх динамічні характеристики майже рівномірно розподіляються у континуумі від суб'єктно-залучених, рухливих – на одному полюсі, до суб'єктно-відчужених, стагнатизованих – на протилежному). Доведено, що наявність у дитячому досвіді дорослої особистості цього виду психотравм призводить до деформації її світоглядних позицій, втрати відчуття фундаментальної цінності життя, знецінювання власного «Я», формування ворожого ставлення до світу й людей, що робить дуже високим ризик повторювання нею моделі батьківської аутодеструктивної поведінки.

4. Розроблена та експериментально апробована програма корекційно-реабілітаційної діяльності базується на визначеній типології життєвих взаємодій і спрямована на зниження негативного впливу на них дитячої психотравми та підвищення їх конструктивності. Корекційно-реабілітаційна робота сприяє

актуалізації життєтворчого потенціалу особистості, підсиленню в неї мотивації пізнання світу та самопізнання, осмисленню власних обмежень та можливостей, розвитку толерантності до невизначеності, відродженню відчуття осмисленості та фундаментальної цінності життя, довіри до світу, інших людей, самої себе, підсиленню її залученості у власне життя, підвищенню життєстійкості. Розроблені та запропоновані практичним психологам рекомендації із здійснення корекційно-реабілітаційної роботи містять алгоритм дій щодо корекції ключових компонентів життєвих взаємодій особистості з врахуванням їх типу й підтипу.

Перспективи подальших досліджень вбачаються нами у розширенні проблемного поля досліджень шляхом подальшої емпіричної апробації побудованої типології життєвих взаємодій дорослої особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Луппо С.Є. Стратегії подолання психічної травми / С.Є. Луппо // Соціальна психологія: укр. наук. журнал. – К: Український центр політичного менеджменту, 2004. – № 5. – С. 25-35.

2. Луппо С.Є. Життєві відносини людини: роль у її розвитку і функціонуванні / С.Є. Луппо // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць інс-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: 2006. – Т. 8, Вип. 5. – С. 177-184.

3. Луппо С.Є. Психічна травматизація фахівця в екстремальних умовах діяльності / С.Є. Луппо // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: 2008. – Том 7. – № 15. – С.43-54.

4. Луппо С.Є. Смысловитрі компоненти життєвих стосунків людей з дитячим досвідом сімейних психотравм різних типів / С.Є. Луппо // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т.7. – Вип. 16. – 226 с. – С. 93 – 98.

5. Луппо С.Є. Типологічні особливості емоційної складової життєвих відносин людей з дитячим досвідом психотравм сімейного походження / С.Є. Луппо // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т.VII. – Вип. 31. – 330 с. – С. 133-142.

Стаття в зарубіжному фаховому виданні:

6. Луппо С.Е. Мировоззренческие особенности жизненных отношений людей с детским опытом психотравм семейного происхождения разных типов / С.Е. Луппо // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: сб. научных трудов. – Москва, 2013. – № 4 (51). – С. 446-452.

Матеріали наукових конференцій та статті в інших виданнях

7. Луппо С.Є. Методи психологічного консультування та психотерапії посттравматичних станів / С.Є. Луппо // Сучасні напрямки психологічного консультування в системі освіти: зб. наук. праць за матеріалами конференції КМІУВ імені Б. Грінченка. – К: 2001. – С. 49-54.

8. Луппо С.Е. Взгляд на проблему «творческого» переживания кризисов сквозь призму одарённости / С.Є. Луппо // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН

України за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конференції, 17-19 жовтня 2002 р. – К: 2002. – С. 132-136.

9. Луппо С.Е. Особенности социальной работы с детьми, имеющими опыт психической травмы / С.Е. Луппо // Підготовка соціального працівника: надбання, проблеми, перспективи: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: Технол. Унів-т Поділля, 2003. – С. 32-33.

10. Луппо С.Е. Психологическое сопровождение профессиональной деятельности как инструмент оказания помощи авиационным специалистам в кризисные периоды жизни / С.Е. Луппо // Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи: матеріали 6 Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 16-18 березня 2005 р. – Київ: НАУ, 2005. – Т. 1. – С.135-136.

11. Луппо С.Е. Проблемы самоактуализации специалиста-психолога, работающего с кризисными переживаниями / С.Е. Луппо // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали 8 Міжнародної наук.-практ. конференції, 22-23 березня 2007 р. – К: НАУ, 2007. – Т. 1. – С. 185-186.

12. Луппо С.Е. Смыслообразующие аспекты профессиональной надёжности авиаспециалистов ОВД / С.Е. Луппо // Авіа – 2007: матеріали 8 Міжнародної наук. -техн. конференції, 25-27 квітня 2007 р. – К.: НАУ, 2007. – Т. 1. – С. 21.86 – 21. 88.

13. Луппо С.Е. Экзистенциальный подход к реабилитационной работе с экипажами, пережившими экстремальные ситуации в полёте / С.Е. Луппо // Екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: матеріали VII наук.-практ. конференції, 28-29 березня 2012. – К: НАУ, 2012. – 128 с, С. 59-60.

Навчальні посібники:

14. Луппо С.Е. Психологія екстремальних та кризових ситуацій: Навч. посібник. – К.: Вид-во «НАУ – друк», 2010. – 96 с.

15. Луппо С.Е. Психологія травмуючих ситуацій: Практикум. – К.: Вид-во «НАУ – друк», 2011. – 64 с.

АНОТАЦІЇ

Луппо С.Е. Типологія життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню специфіки життєвих взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї та визначенню їх типології. Розкрито психологічний зміст поняття «життєві взаємодії», визначено їх структуру та структурні компоненти (світоглядний, динамічний, якісний). Обґрунтовано типологію життєвих взаємодій дорослої особистості та визначено критерії їх типізації (етичний вимір світоглядних позицій суб'єкта, ступінь його залученості у власне життя, рухливість, конструктивність), за якими розроблено інструментальну типологічну модель життєвих взаємодій та змістове навантаження типології.

Емпірично досліджено специфіку побудови життєвих взаємодій та визначено їх типологію у дорослої особистості з різним досвідом дитячих психотравм у сім'ї: етично-орієнтований тип – у осіб з досвідом психотравм втрати одного з батьків; етично-дефіцитарний – з досвідом психотравм деструктивних батьківських взаємин;

анетично-орієнтований – з досвідом психотравм аутодеструктивної батьківської поведінки; розроблено та експериментально апробовано корекційно-реабілітаційну програму зі зниження негативного впливу дитячих сімейних психотравм на життєві взаємодії дорослої особистості та відновлення її життєтворчого потенціалу.

Ключові слова: травматичний досвід, дитяча психотравма, життєві взаємодії, типологія, деструктивні батьківські взаємини, аутодеструктивна батьківська поведінка, конструктивний потенціал, корекційно-реабілітаційна діяльність.

Луппо С.Е. Типология жизненных отношений взрослой личности с опытом детских психотравм в семье. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова.– Киев, 2015.

Диссертация посвящена исследованию специфики жизненных отношений взрослой личности с опытом детских психотравм в семье и определению их типологии. В работе раскрыто психологическое содержание понятия «жизненные отношения» личности, определена их структура и структурные компоненты (мировоззренческий, динамический и качественный). Теоретически обоснована типология жизненных отношений личности и выделены критерии их типизации (этическое измерение её мировоззренческих позиций, субъектная вовлечённость в жизнь, подвижность и конструктивность отношений). На основании этих критериев разработана инструментальная типологическая модель жизненных отношений и определена содержательная нагрузка типологии. Эмпирически исследована специфика их построения и определена их типология у взрослой личности с опытом детских семейных психотравм: этически-ориентированный тип – у людей с опытом психотравм родительской утраты; этически-дефицитарный – с опытом психотравм деструктивных родительских отношений; анэтически-ориентированный – с опытом психотравм аутодеструктивного родительского поведения.

Методологически обоснована, разработана и экспериментально апробирована программа коррекционно-реабилитационной работы, направленная на снижение негативного влияния детских семейных психотравм на жизненные отношения взрослой личности и повышение их конструктивности. Программа базируется на учёте типа и типологических особенностей (подтипа) жизненных отношений взрослой личности с опытом детских психотравм семейного происхождения, что позволяет оптимизировать психологическую работу с ней. Экспериментально доказано, что коррекционно-реабилитационная работа способствует повышению конструктивности её жизненных отношений: актуализации життєтворческого потенціалу взрослой личности, развитию у неё мотивации познания мира и самопознания, развитию способности к осмыслению собственных ограничений и возможностей, устойчивости к неопределённости и принятию жизненных «вызовов», восстановлению способности к переживанию фундаментальной ценности жизни, доверия к миру, людям, самой себе, усилению вовлечённости в собственную жизнь, повышению жизнестойкости и снижению показателей экзистенциального стресса. Разработаны рекомендации для практических психологов по осуществлению коррекционно-реабилитационной деятельности.

Ключевые слова: травматический опыт, детская психотравма; жизненные отношения, типология, деструктивные родительские отношения, аутодеструктивное родительское поведение, конструктивный потенциал, коррекционно-реабилитационная деятельность.

Luppo S.Yeg . – Existential relationships typology of adults with childhood psychotraumatic experience of family origin. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the Candidate of Psychological Sciences degree, speciality 19.00.07 – Pedagogical and Developmental psychology. – National Pedagogical Dragomanov University. – 2015.

The dissertation provides the study of specific existential relations of an adult personality with childhood psychotraumatic experience in the family and defines its typology. The psychological structure of existential relations is established as well as its components (life view, dynamic, qualitative). It is grounded the typology of existential relations of an adult personality and criteria for establishing their type are defined (subjective ethical dimension of life view positions, the extent of personality mindfulness, dynamics, constructiveness), according to which it has been developed an instrumental typological model of existential relations and typology contents.

It has been empirically studied the specifics of existential relations of an adult personality with childhood psycho traumatic experience in the family and defined their typology: ethically-oriented type – psycho traumatic experience of one parent loss; ethically-deficient – with an experience of destructive parental relationships; unethically-oriented – with a traumatic experience of parent's auto destructive behavior; it has been developed rehabilitative correction program on negative affect decrease of childhood family psycho traumas upon existential relations of an adult personality and life creation potential revival.

Key words: traumatic experience, childhood traumas, existential relations, typology, destructive parental relationships, autodestructive parent's behavior, constructive potential, correction, rehabilitation.